

УДК: 330.34:303.732.4

Тучковська І. І.

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ – ОСНОВА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ МАКРОСИСТЕМ

Проведено аналіз ефективності концепції соціально-економічного розвитку. Визначено моделі зростання і сталого розвитку економіки України, при цьому акцентується увага на циклічності цих процесів.

Ключові слова: системний аналіз, системний підхід, економічне зростання й розвиток, макросистеми, циклічність.

Tuchkovska I.

SYSTEM ANALYSIS AS A BASIS OF THE DEVELOPMENT OF SOCIO- ECONOMIC MACROSYSTEMS

The effectiveness of the concept of socio-economic development is analyzed. The models of growth and sustainable development of Ukraine's economy are defined on the cyclical nature of these processes.

Keywords: system analysis, system approach, economic growth and development, macrosystems, cyclical nature.

Вступ. Одним із найважливіших методологічних принципів економічної науки є системність аналізу. Згідно принципами системного аналізу будь-яка проблема, що виникає перед суспільством, повинна розглядатись як ціле, як система у взаємодії всіх її компонентів. Для прийняття рішення про управління цією системою необхідно визначити її мету, цілі її окремих підсистем і численність альтернатив досягнення цих цілей, які порівнюються за певними критеріями ефективності, й обрати найпридатніший для цієї ситуації спосіб управління. Важливим етапом системного аналізу є побудова узагальненої моделі досліджуваної системи, в якій враховано всі її суттєві складові. Основою системного аналізу є системний підхід:

-розроблення засобів наведення досліджуваних об'єктів як систем побудова узагальнених моделей системи, моделей різних класів і специфічних властивостей систем

-дослідження структури теорій систем і різних системних концепцій і розробок.

У зв'язку з пошуком ефективної моделі зростання й розвитку національної економіки, системний аналіз економічного зростання й розвитку є актуальним: формування моделі вимагає чіткого визначення всіх її елементів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових монографіях і статтях методологія системного аналізу процесів економічного зростання й розвитку використана дуже обмежено, що можна пояснити недостатністю розробленістю такої методології щодо досліджень економічних процесів та явищ. На нашу думку, безсистемність аналізу проблеми, сприяла тому, що «теорія економічного зростання викликає більшу цікавість в аспекті свого математичного змісту, ніж в аспекті проникнення в сутність дійсного функціонування економічної системи» [4, с. 213]. Зауважимо, що одним із найвиразніших сучасних прикладів викладення результатів системного дослідження економічних об'єктів, на нашу думку, є монографія Л. І. Дмитриченко «Государственное регулирование экономики: методология и теория» [4]. Робота присвячена проблемам державного регулювання економічних процесів, але разом із тим являє собою досконалий алгоритм теоретико-методологічного системного дослідження економічного об'єкта. У процесі системного аналізу економічного зростання й розвитку ми дозволили собі скористатися цим запропонованим алгоритмом.

Серед здобутків теоретичних і методологічних досліджень проблеми особливо вартій уваги вислів одного з найвідоміших у світі істориків і методологів економічної науки Марка Блауга. На його думку численні сучасні концепції відтворення, криз, циклів, зростання й розвитку страждають «надмірною абстрактністю» і «допускають значну ступінь незалежності від спостережуваних фактів», що зумовлює «обмеженість їх практичних висновків» і нездатність «пролити світло на чинники незбалансованого зростання або на політику, яка необхідна, щоб управляти економікою» [2, с. 358-359]. У зв'язку з цим необхідно сказати, що методологічні дослідження вимагають високого ступеня абстракції, тобто відхилення від конкрет-

них сторін явища, що дає можливість зрозуміти закономірності його розвитку. Крім того, враховуючи з загальнофілософські вимоги, розробка методології повинна здійснюватись за двома напрямками: об'єктивної та суб'єктивної діалектики. Це означає, що предметом аналізу дослідника процесів зростання й розвитку повинні стати, з одного боку, загальні основи й закономірності їх історичних форм, з іншого – специфіка форм зростання й розвитку в конкретно-історичних умовах, а також визнання цієї специфіки і практичне використання закономірностей конкретних форм. На думку фахівців, більша частина накопичених знань про економічні процеси й явища існує саме як знання про їх специфічні форми [4, с. 38-39], чим і пояснюється «обмеженість практичних висновків», що випливають із них.

Відсутність системних досліджень зростання й розвитку спричинила недосконалість і невпорядкованість понятійного апарату теорії. Більш того, в теорії економічного зростання й розвитку питання понятійного апарату не розглядається. Всі автори використовують поняття теорії як загальноприйняте, але кожен із них дає своє тлумачення цих понять, маючи з власного уявлення про них. Так, наприклад, у навчальному посібнику «Економічний розвиток і державна економічна політика» (тобто в навчальній літературі, яка повинна містити тлумачення понять і категорії, лише за допомогою яких наука здатна висловлювати свій основний зміст!), що є результатом колективної праці поважних українських авторів під загальним керівництвом Ю. Єханурова, завдання визначення основних понять теорії зростання й розвитку навіть не визначено [5]. Також не передбачено вирішення методологічних проблем теорії економічного зростання й розвитку в колективних монографіях за редакцією поважного вітчизняного науковця В.М. Гейця [3].

У літературі наявне також хаотичне та суперечливе тлумачення понять теорії економічного зростання й розвитку. Чинником суперечливих тлумачень основних понять Л. І. Дмитриченко вважає відходження від загальнофілософських визначень форми й змісту, напрямків, моделей і механізмів, із чим ми повністю погоджуємось з автором [4, с. 51]. Крім того, «понятійний апарат будь-якої науки – це визначена система, що відповідно вимагає системного аналізу. Це означає, по-перше, наявність структурно-функціональних зв'язків елементів системи, і по-друге, наявність прямих і зворотних зв'язків між елементами системи. Отже, категорії і поняття діалектично взаємозв'язані й «рухливі». Форма одного явища може виступати формою і змістом іншого... У цьому ... полягають складнощі щодо розмежування понять теорії... Проте ці труднощі не можуть служити виправданням неживаженого оперування цими поняттями» [4, с. 52].

Постановка завдання. Метою статті є встановлення взаємозв'язків між процесами зростання й розвитку з процесами відтворення й циклічності, а також, визначення зростання, циклічності, відтворення, розвитку як процесів соціально-економічної динаміки або складових загальносвітового прогресу.

Виклад основного матеріалу. У світовій практиці наявна достатня кількість моделей економічного зростання й розвитку. В економічній літературі зустрічається декілька критеріїв розмежування моделей зростання й розвитку. Так, на підставі концептуального підходу виокремлюють кейнсіанські, неокласичні, інституціональні моделі; за національним критерієм – американську, японську, шведську, латиноамериканську та ін. Вибір моделі економічного зростання й розвитку залежить, з одного боку, від того, наскільки науковим є уявлення дослідника про сутність економічного зростання й розвитку. З іншого боку, різноманітність моделей економічного зростання й розвитку зумовлена тим, що модель залежить від історичних умов, в яких вона використовується, від особливостей соціально-економічного розвитку, економічної і навіть політичної ситуації в країні, цільових орієнтирів державної політики.

Будь-яка модель має зміст, коли функціонує. Отже, модель припускає конкретний механізм функціонування. Модель – певним чином конкретний працюючий механізм.

Поняття «зростання» у філософських словниках відсутнє. Найпоширенішим визначенням економічного зростання в економічній літературі є відносна зміна загального або середньодушового об'єму ВВП за певний період. На нашу думку, таке визначення не розкриває сутності цього явища: сутність зростання пов'язана лише з одним із статистичних показників. Проте можливе використання й інших показників, тому наведене визначення не є загально визнаним, як поняття «економічного зростання» [11, с. 240]. Щодо розвитку зростання можна вважати однією із його фаз. Як і будь-яка економічна категорія, «економічне зростання» є результатом дії цілої низки економічних законів, насамперед закону суспільного розподілу праці й закону економії суспільної праці. Це надає йому ряд загальних властивостей, притаманних будь-якому типу господарювання й будь-якій формі власності. Разом із тим, на економічне зростання впливають й специфічні закони, і головне – основний економічний закон того або іншого способу виробництва. Саме він надає конкретну соціально-економічну специфіку механізму економічного зростання тієї чи іншої економічної системи.

Економічне зростання можна розглядати і як інтегральну характеристику економічного розвитку, яке завжди системне. Тому економічне зростання має тавро системної якості. Головною ознакою системності є цілісність, основу якої становить співвідношення частин і цілого. Являючи собою єдність різноманітного, цілісність системи – це утворення нової якісної визначеності, яка не є простою сумою складових її частин, а ґрунтується на їх взаємодії. Розуміння цієї якісної визначеності й є найвищим результатом пізнання реальної дійсності. У процесі такого осмислення окремі частини й елементи системи аналізуються не заради їх власного пізнання, а задля наступного їх зведення в єдине ціле. Таке «зведення в єдине ціле» здійснюється в понятті «мета» системи, яка визначає спрямованість її руху, всю структуру, зміст, протиріччя й механізм функціонування. В аспекті системного підходу економічне зростання може висловлювати реалізацію мети економічної системи, отже в ньому синтезуються всі її якісні й кількісні

зміни, віддзеркалюється еволюція її соціально-економічної природи, тобто спосіб економічного розвитку.

Особливої актуальності проблеми циклічності набувають у зв'язку з пошуком шляхів здолання трансформаційного спаду, якого зазнали постсоціалістичні країни взагалі й Україна зокрема. У своїх пошуках вітчизняні дослідники звертаються до західної економічної науки, що напрацювала безліч способів і методів здолання економічних криз, згладжування економічного розвитку в межах промислового циклу. У зв'язку з цим постає необхідність порівняльного аналізу зазначених явищ. Трансформаційний спад й циклічна економічна криза мають зовнішню однакові форми прояву. Подібність зовнішніх форм прояву зумовлена єдністю функцій, яку кожне з цих явищ виконують, а саме: примусове вирішення накопичених раніше соціально-економічних протиріч, які матерілізувалися в макроекономічній структурі, що сформувалась у попередній період. Оскільки попередній період виявляється різним не лише за тривалістю, а й за суттю, то при зовнішній подібності циклічна економічна криза й економічна криза, як частина і прояв трансформаційного спаду різного походження, здійснюють свої функції в принципово різних історичних умовах.

Для розвинутої ринкової економіки зазначений період вимірюється тривалістю промислового циклу, що завершується фазою кризи перевиробництва товарів, яка свідчить про порушення відповідності виробництва й споживання в суспільному масштабі і разом із тим про вичерпання потенціалу розвитку на матеріальному підґрунті цього покоління техніки й технології, застарілість пропорцій суспільного виробництва. При зміні технологічних укладів криза глибша й триваліша. Техніко-технологічним оновленням знімаються границі підвищення ефективності, відкриваються нові перспективи пожевлення й підйому виробництва в межах чергового ділового циклу. Рівновага макросистеми кожного разу поновлюється на ґрунті більш досконалої техніки й технології, при новій структурі пропорцій народного господарства, що й відкриває нові перспективи ефективного функціонування економіки і відповідно забезпечується вищий рівень задоволення суспільних потреб. Таким чином долаються соціально-економічні протиріччя, що накопичилися протягом попереднього циклу, але система наявних економічних відносин докорінно не змінюється. Більш того, зміною промислових криз, як певних етапів в реалізації науково-технічного прогресу, забезпечується її подальший розвиток. Результатом кризи є приведення у відповідність структури виробництва й структури потреб при певному рівні доходів економічних суб'єктів. Після такої перебудови на базі техніко-технологічних інновацій починається підйом, зростання економіки, розширення відтворення.

Трансформація суспільства як змінення системи суспільно-виробничих, економічних та інших суспільних відносин вирішує протиріччя між виробничими силами, які пішли вперед, й суспільно-виробничими відносинами, які відстали, а також протиріччя між останніми та іншими суспільними відносинами.

Трансформація охоплює не лише економіку, а всі сторони макросистеми: перетворюються економічні,

політичні, соціальні відносини. Трансформація також має свої етапи, які можна подати таким чином: нарощування передумов у вигляді протиріч, що загострюються, всередині попередньої системи; криза, що охоплює всі складові соціально-економічної макросистеми, в тому числі й трансформаційний економічний спад; долання кризи на всьому системному просторі, в тому числі й трансформаційного економічного спаду – поживлення й зростання, розширене відтворення.

Таким чином, масштаби руйнування в процесі трансформації зовсім інші, якщо порівнювати їх із руйнуваннями, спричиненими кризовими явищами в межах традиційного промислового циклу. Саме це необхідно враховувати при використанні досвіду світової практики подолання кризових явищ.

Висновки. Унікальність перехідного періоду в економіці України актуалізує практичну значущість дослідження зусиллями вітчизняної економічної науки, яка повинна дати адекватне віддзеркалення процесів, що відбуваються в національній економіці, і запропонувати шляхи й засоби вирішення зазначених проблем.

Особливе значення як для теорії, так і для практики має вирішення методологічних проблем теорії економічного зростання й розвитку, зокрема розробка категоріального апарату, аналіз та систематизація понять та категорій, оскільки ефективність розробленої концепції соціально-економічного розвитку, обраної моделі зростання і сталого розвитку економіки України. Розуміння сутності явищ і процесів й об'єктивних закономірностей їх розвитку дозволяє свідомо й ефективно впливати на них, що й зумовлює практичний ефект.

Таким чином, елементами, що посідають чільне місце в системі категорій і понять теорії економічного зростання й розвитку буде слугувати модель. Наступним кроком наукового дослідження проблеми є «наповнення» кожного абстрактного елемента теорії конкретним його змістом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беккер Г. С. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории: / Г. С. Беккер; [сост., науч. ред., послесл. Р. И. Капелюшников; предисл. М. И. Левин.]; [пер. с англ.] – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.

2. Блауг М. Методология экономической науки, или как экономисты объясняют /М. Блауг; / [науч. ред. В. С. Автономова]; – [пер. с англ.] М.: Журнал «Вопросы экономики», 2004. – 416 с.

3. Геєць В. М. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / В. М. Геєць / – К.: Ін-т екон. прогнозув.; Фенікс, 2003. – 1008 с.

4. Дмитриченко Л. И. Государственное регулирование экономики: теория и методология: моногр / Л. И. Дмитриченко. – Донецк: УкрНТЭК, 2001. – 329 с.

5. Єханурова Ю. Економічний розвиток і державна політика: навч. посіб. / Ю. Єханурова, І. Розпутенка; / [за заг. ред. Ю. Єханурова, І. Розпутенка.] – К.: УАДУ, 2001. – 480 с.

6. Кузнецова Н. П. Экономический рост: история и современность: учеб. пособие. / Н. П. Кузнецова. – СПб.: Сентябрь, 2001. – 150 с.

7. Пивоварова А. Г. Словарь современной экономической теории Макмиллана / А. Г. Пивоварова; / [общ. ред. Д. У. Пирса; пер. с англ. А. Г. Пивоварова.] – М.: Инфра-М., 2003. – 607 с.

8. Ревчун Б. «Економічне зростання» чи «економічний розвиток»? / Б. Ревчун // Економіка України. – 2003. – № 6. – С. 85-88.

9. Рисованный И. М. Некоторые методологические проблемы развития экономической науки в России в современных условиях / И. М. Рисованный // Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 5. – 2004. – Вып. 3 (№ 21). – С. 36-44.

10. Фролова И. Т. Философский словарь / И. Т. Фролова; / [под ред. И. Т. Фролова.] – [5-е изд.] – М.: Политиздат, 1987. – 590 с.

11. Хубиева К. А. Экономический рост и вектор развития современной России / К. А. Хубиева; [под ред. К. А. Хубиева.] – М.: Экон. фак. МГУ, ТЕИС, 2004. – 726 с.

12. Черков В. Н. Проблемы и противоречия воспроизводства в России в контексте мирового экономического развития. Теория. Сопоставления. Поиски / В. Н. Черковца; [под ред. В.Н. Черковца.] – М.: Экон. фак. МГУ, ТЕИС, 2004. – 459 с.